

Čelem k masám?

Tvůrčí ohlédnutí za únorem 1948

Společný projekt Plzeňské filharmonie,
Ústavu pro studium totalitních režimů,
Fakulty designu a umění Ladislava Sutnara
Západočeské univerzity v Plzni
a Českého rozhlasu Vltava

27. února 2018

Tvůrčí ohlédnutí za únorem 1948

19.30 Komponovaný program

k připomenutí historických událostí i jejich dopadu na dnešek

Jan Seidel: Kupředu, zpátky ni krok

Václav Dobiáš: Budujeme

Radim Drejsl: Rozkvetlý den

Radim Drejsl: Symfonie pro smyčce, 1. věta

Miloslav Kabeláč: Ouvertura č. 2, op. 17

Bohuslav Martinů: Předehra pro orchestr, H. 345

Klement Slavický: Moravské taneční fantazie

Účinkují:

Plzeňská filharmonie

Dirigent Tomáš Brauner

Publicistka Petruška Šustrová

Večerem provázejí Petr Kadlec a Pavel Ryjáček

Dramaturgie: Tomáš Ille, Martin Tichý

Spolupřádají Plzeňská filharmonie, Ústav pro studium totalitních režimů, Fakulta designu a umění Ladislava Sutnara Západočeské univerzity v Plzni a Český rozhlas

Český rozhlas Vltava vysílá koncert přímým přenosem

Akce se koná pod záštitou ministra kultury ČR dr. Ilji Šmída

Prostor Fakulty designu a umění Ladislava Sutnara ZČU, Univerzitní 14, Plzeň

Jak se to vlastně mohlo stát?

Postihnout ve zkratce podstatné události, kvůli kterým si dnes připomínáme výročí února 1948, není snadné. Každému, kdo se o to pokusí, hrozí, že bude při výběru příliš subjektivní, že se dopustí sice nutného, přitom ale až příliš velkého zjednodušení. Přesto může být takový pokus smysluplný. Vždyť se jedná o dramatický příběh, který je možné vyprávět jako historii pádu či zániku svobody v zemi, jež se nedlouho předtím, v letech 1918 až 1938, prezentovala systémem parlamentní demokracie. V jejím čele stál dodnes respektovaný státník **Tomáš Garrigue Masaryk**, jehož jedno z politických hesel znělo (nebo mu je alespoň připisováno), *že státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily*. Navzdory tomu tento příběh v Československu nakonec vyústil v ustanovení komunistického režimu, který poznamenal několik generací obyvatel – mnohých pak přímo fatálně. Je dodnes poučný.

Vyhlíželo to tak nadějně...

V květnu 1945 se zdálo, že občané obnoveného státu mají před sebou šťastnou budoucnost. Ostatně ještě poměrně nedávno bylo období třetí Československé republiky (1945–1948) v našich dějinách takřka všeobecně označováno za krátký čas nadějí a demokracie. Ta se ovšem od samého počátku musela vypořádávat s problémy, jež dodnes zatěžují naši minulost. Vždyť odsunem německého obyvatelstva přišla obnovená republika přibližně o 20 % původních obyvatel. Plně nahradit jejich tvůrčí a intelektuální potenciál se, jak o tom ostatně svědčí zmizelé obce v pohraničí, nepodařilo doposud. Po obětech, které přinesli obyvatelé této země za druhé světové války, se jednalo o další ztrátu, již naši předkové akceptovali i jako akt dějinami odůvodněné národní očisty. Aniž tušili, co vše lze jménem dějinného pokroku – ve skutečnosti však v rámci ideologie a prostřednictvím represí – prezentovat jako akt historické nevyhnutelnosti.

Během jediného desetiletí se celá společnost proměnila takřka k nepoznání. A to nikoliv k lepšímu a nikoli na krátkou dobu, zvláště srovnáme-li životní úroveň v zemích západní Evropy s jejím vývojem v Československu, přičemž nelze pominout ani těžkosti společenské a ekonomické transformace po roce 1989.

Křivolaké cesty změn přitom tehdy lemovala hesla o spravedlivé společnosti a lepší budoucnosti. Mimo to byla v nastalé době „národní a socialistické revoluce“ a národní očisty vzývána také politická jednota. Ta se měla realizovat v nově utvořené Národní frontě (NF). V realitě politické každodennosti se však ukázalo, že se jednalo o poněkud zvláštní politický systém, vytvořený několika politickými stranami: Komunistickou stranou Československa (KSC), Československou stranou lidovou (ČSL), Československou stranou národně socialistickou (ČSNS) a Československou stranou sociálně demokratickou (ČSSD). Na Slovensku působily – vedle nepřilíš vlivné Strany slobody (SSL) a Strany práce (SP) – Demokratická strana (DS) a Komunistická strana Slovenska (KSS).

Je nutné zdůraznit, že i když mluvíme o demokracii, představitelé výše jmenovaných stran vládli bez kontroly opozice – na základě Košického vládního programu. V nulté hodině konce války, kdy staré zaniká a nové se teprve rodí, s odkazem na morální očistu nepřipustili obnovení jiných politických stran. Mezi zakázané patřila i agrární strana, jedna z nejvlivnějších v prvorepublikovém Československu, jejíž členové se po celou dobu války významně podíleli na protinacistickém odboji. Předmětem historického bádání by se měla stát i skutečnost, že „vítězové“ Košického vládního programu si přivlastnili její velký majetek. Nesehrál tento fakt při jejím zániku větší roli, než se povětšinou připouštělo?

Koho jsme si zvolili

Nové politické uspořádání měly prověřit (a zároveň ukotvit) volby z 26. května 1946. Ty vyhrála se 40,17 % KSČ, a získala tak 93 mandátů. ČSNS s 23,6 % obdržela 55 mandátů, ČSL s volebním výsledkem 20,24 % zastupovalo 46 poslanců, 37 jich po získání 15,58 % mělo hájit program ČSSD. Na Slovensku však voliči rozhodli opačně, nejvíce hlasů zde získala Demokratická strana (62 % se 43 poslanci), druhá KSS obdržela 38,37 % a 21 mandátů (SSL získala 4,2 %, tj. dva poslance, SP 3,11 %).

Tyto volby bývají považovány za svobodné, avšak hlasy získané KSČ a KSS se sčítaly, „obě strany“ tak měly privilegium kandidovat samostatně na území ČSR. Výsledek voleb na Slovensku považovali „českoslovenští“ komunisté za šokující debakl, vedení KSČ a KSS požadovalo rozpustit Demokratickou stranu a její stranický tisk zabavit pro vlastní účely (své požadavky vyjadřovalo heslem *Zastavit Čas*, což byla narážka na název časopisu DS). Navíc již před volbami rozpoutal komunistický tisk účelové kampaně, ve kterých obviňoval zástupce jiných stran, stejně jako významné nekomunistické politiky a osobnosti, z kolaborace s nacisty. Lživě, jak dnes víme, přitom ale s úspěchem. Zmíněné skutečnosti svědčí o tom, jak čelní politici komunistické strany vnímali hodnotu a závaznost voleb a další spolupráci s ostatními povolenými stranami. Spolupracovali, pouze pokud to pro ně bylo výhodné.

Ferdinand Peroutka napsal v únoru 1949 v proklamaci Rady svobodného Československa: *Objevila se nová strašná zbraň, zbraň lži, směle, ničeho se neostýchající lži, hromadně vyráběné ve stech kancelářích tisíci obratnými a bezcharakterními odborníky podvodu. Tato lež zmocnila se vznešených slov, jako jsou svoboda, demokracie, vůle lidu, a učinila z nich stejný prostředek ve svém nelítostném boji, jako je dýka, jako je jed. Tento systém lží nutí národ, aby se usmíval a děkoval za rány a za to, že byl hozen na smetiště historie. Tento systém prohlašuje otroctví za volnost, věrnost za zradu a zradu za věrnost... Foto ČTK*

Bez opozice jde všechno líp?

Politické strany NF získaly sice příslušný podíl ve vládě a zastoupení v Národním shromáždění (NS), avšak jejich spolupráce začala v roce 1947 vážnout. Systém, proklamovaný bez opozice jako „dělný“ – dnes bychom řekli „efektivní“, – se začal dostávat do krize.

Ukázalo se, že při daném rozložení sil, obzvláště při obsazení takzvaně silových ministerstev členy KSČ – zejména ministerstva vnitra (**Václav Nosek**), ale i informací (**Václav Kopecký**), národní osvěty (**Zdeněk Nejedlý**) a zemědělství (**Július Ďuriš**), – není možná nezávislá a efektivní (tedy ani politická) kontrola moci. Představitelé politických stran zjistili, že se ani v NF nevyhnou soupeření o hlasy voličů, přestože jim jejich vliv a podíl na moci měla tato spolupráce zajišťovat, alespoň si to mysleli, na desetiletí dopředu.

Volby, plánované na rok 1948, chtěla každá ze stran využít k posílení svého vlivu. „Koalice“ NF se začala rozpadat. Patrně to bylo například při jednání vlády o takzvané milionářské dávce; zdanění, z jehož výnosu měla být financována podpora zemědělců, postižených v roce 1947 katastrofálním suchem. Podstata problému tkvěla v tom, že vedoucí a vládní představitelé KSČ operovali se záměrně nadsazeným počtem milionářů, a tedy i fiktivní částkou, která by z tohoto zdanění vzešla. Prezentovali se přitom – a to byl jeden z jejich cílů – jako ochránci středních a drobných zemědělců. Prezident **Edvard Beneš** naopak považoval jejich návrh za *neomluvitelnou demagogickou iniciativu*.

Rozpolcená ČSSD

Klement Gottwald si tehdy patrně uvědomil, že při dalším politickém střetu bude muset zabránit společnému postupu ostatních stran. Jako nejméně stabilní se ukázala ČSSD. Probíhal v ní boj dvou politických koncepcí a mocenských křídel: prokomunistického, v jehož čele stál **Zdeněk Fierlinger**, v letech 1946–1947 předseda strany, a takzvaně „pravického“ (s tímto označením operovali právě komunisté) v čele s jejich oponentem **Václavem Majerem**, formálně pak **Bohumilem Laušmanem**, nepříliš výrazným politikem, jenž se jako kompromisní kandidát stal několik měsíců před únorem 1948 předsedou strany.

Oproti němu měl **Zdeněk Fierlinger** bohaté politické zkušenosti. Získal je v letech 1937–1945 jako vyslanec, respektive velvyslanec v SSSR (už tehdy byl považován za muže Moskvy a dnes je označován když ne za agenta NKVD, tak sovětské politiky v ČSR), a od dubna 1945 do června 1946 jako předseda vlády. Právě on vedl levé křídlo strany, které prosazovalo spolupráci s KSČ. Po únoru 1948 se ČSSD s KSČ po nátlaku „sloučila“. Dodejme, že Laušmana čekal osud exulanta, v roce 1953 uneseného Státní bezpečností zpět do Československa. Zemřel ve vězení v roce 1963 za dodnes nevyjasněných okolností. Fierlinger si pak svou bezzásadovostí vysloužil dlouhou politickou kariéru konjunkturálního sluhy komunistického režimu.

Dodnes neobjasněný atentát

Vraťme se však k událostem předcházejícím únoru 1948, přesněji k podzimu 1947, kdy celou republikou otřásla aféra, jež vstoupila do dějin jako atentát na tři ministry. Jeho oběti se měli stát ministr zahraničí **Jan Masaryk**, ministr spravedlnosti **Prokop Drtina** a místopředseda vlády **Petr Zenkl**.

Nutno uvést, že vyšetřování případu probíhalo po dvou liniích, přičemž ta, kterou vedla StB, vyzněla do ztracena. Naopak vyšetřování iniciované **Vladimírem Krajinou**, poslancem za ČSNS a členem bezpečnostního výboru NS, odhalilo překvapivé souvislosti: dřevěné schránky, do kterých byly uloženy výbušniny, vyrobil truhlář Jan Kópka na objednávku krajského sekretariátu KSČ v Olomouci, u jehož některých členů se také nacházelo velké množství ilegálně držených zbraní. Policie následně zatkla poslance a krajského tajemníka KSČ **Juru Sosnara**, který předtím za iniciátora akce označil **Alexeje Čepičku**, budoucího zetě **Klementa Gottwalda** a několikanásobného ministra poúnorových vlád, v té době již ministra vnitřního obchodu.

Ani toto vyšetřování neskončilo objasněním případu, neboť nebylo před převratem ukončeno. Po únorových dnech byly podezřelé osoby osvobozeny, a naopak došlo k zatčení těch, kteří se předtím úspěšně podíleli na jeho vyšetřování. **Vladimír Krajina** byl propuštěn teprve po intervenci prezidenta republiky **Edvarda Beneše**. Poté odešel do exilu, čímž si zachránil život. Významný člen protinacistického odboje, komunisty denunciováný jako kolaborant, se po svém odchodu do zahraničí stal místopředsedou Rady svobodného Československa. Prezident **Václav Havel** mu v roce 1990 udělil Řád bílého lva I. třídy.

Ministerský rada **JUDr. Zdeněk Marjánko**, který se významně podílel na objasňování pozadí atentátu, zemřel 11. května 1949 ve vazbě, patrně ubit vyšetřovateli StB.

Nad nezákonností přivíral oči skoro každý

V té době eskalovala krize na Slovensku, kde se údajně schylovalo k protistátnímu spiknutí. Ministr vnitra a významný člen KSČ **Václav Nosek** požadoval „očistu“ Demokratické strany, jež údajně destabilizovala poměry na Slovensku. **Gustáv Husák**, předseda Sboru pověřenců, 31. října 1947 po dohodě s komunistickým vedením v Praze podal demisi celého Sboru pověřenců. Učinil tak však v rozporu s platnými právními předpisy, navíc bez potřebné většiny a bez vědomí zástupců DS.

V té době došlo k zatčení mnoha nevinných osob, jejichž výsledky, prováděné bezpečnostními orgány, se vyznačovaly protizákonným postupem a brutalitou. Nekomunistické strany v českých zemích v podstatě přejaly argumenty KSČ a nepodpořily slovenské demokratické politiky v zápase, jenž podle mnoha historiků předznamenával únorovou krizi.

Podle vysokých představitelů Sboru národní bezpečnosti (SNB) a ministerstva vnitra onen údajný pokus o převrat na Slovensku nalezl analogickou odezvu v Čechách, kde prý začaly působit protistátně zaměřené skupiny napojené na ČSNS, jmenovitě pak **Pravomila Raichla**, vězně sovětského gulagu, za války pětkrát zraněného a několikrát vyznamenaného vojáka československé armády, také ale kritika SSSR a poválečných aktivit komunistů v armádě. Po odchodu z armády odešel do zahraničí, odkud se v roce 1947 vrátil do vlasti. Stal se tak cílem provokací StB, jež kolem něho začala „vytvářet“ protistátní a již tehdy prý protikomunistickou skupinu.

Ta v podobě, později prezentované před soudem, ovšem existovala pouze v představách důstojníků Bezpečnosti. Osoby, jejichž výslechy vedly k vypracování obvinění, začaly odvolávat svá vynucená doznání poté, co je ministerstvo spravedlnosti převzalo z vyšetřoven StB do soudní vazby. Pracovníci ministerstva tuto provokaci odhalili, a navíc se jim podařilo zdokumentovat násilné metody StB. Ještě v lednu 1948 ministr spravedlnosti žádal vládu o ustanovení komise, jež by vyšetřila nezákonné praktiky Bezpečnosti. Ministerstvo vnitra, vedené komunistou **Václavem Noskem**, však další vyšetřování obstrukcemi oddalovalo.

Dodejme, že v květnu 1948 proběhl v Československu jeden z prvních politických procesů v režii KSČ, v němž soud vynesl tři rozsudky smrti, změněné na doživotí a 15 let. **Pravomil Raichl**, jemuž **Edvard Beneš** změnil trest smrti cestou milosti na doživotí, uprchl do exilu. Později patrně náhodou unikl únosu ze strany československých bezpečnostních složek. Po roce 1989 se do vlasti opakovaně vrátil. Prezident republiky ho v roce 2000 vyznamenal Řádem bílého lva V. třídy.

Na zkrocení Bezpečnosti už vláda nestačila

Vraťme se však k poslednímu zasedání vlády z 13. února 1948, jež předcházelo únorovým událostem. **Prokop Drtina** ho využil ke kritice praktik ministerstva vnitra a **Václava Noska**. O jeho záměru vedoucí funkcionáře KSČ předem informoval nasazený agent. Těch ostatně v sekretariátech „konkurenčních“ stran působilo více.

Je nutné předeslat, že den předtím jednal bezpečnostní výbor parlamentu, na němž poslanci **Vladimír Krajina** a **Ota Hora** interpelovali právě ministra vnitra. Vytýkali mu mimo jiné, že přehlíží kontrolní pravomoci výboru. Podstata jejich vystoupení však spočívala v dokumentaci krajně stranického (partajního) chování ministra vnitra. Oba vyjádřili obavu, že se tak děje s cílem *zotročit občany pomocí policejního aparátu*. Spolu s ostatními žádali v přijatém usnesení, aby ministr zastavil čistky ve Sboru národní bezpečnosti.

Mínistr vnitra místo toho odvolal zbývajících osm obvodních velitelů SNB v Praze, kteří nebyli členy KSČ. Nekomunističtí politici se vzápětí dozvěděli, že veškeré sklady střeliva a pušek od této chvíle kontrolují pouze ti velitelé SNB, kteří jsou členy KSČ. Většina přítomných ministrů na zasedání vlády odhlasovala usnesení, které mělo zabránit realizaci těchto změn.

Usnesení vlády, jakožto formálně kolektivního orgánu, mělo být plně respektováno. Ostatně vláda měla 17. února projednat zprávu o zneužívání Bezpečnosti ministerstvem vnitra a komunisty, včetně toho, jak **Václav Nosek** splnil její usnesení. Ten se ale nedostavil a předseda vlády bez jeho účasti odmítl o programu jednat.

Klement Gottwald i přes protest nekomunistických ministrů zasedání vlády předčasně ukončil. Údajně s cílem, aby vyprovokovaní ministři podali demisi – chtěl využít sjezdu závodních rad a odborů, konaného v Praze 22. února 1948, na němž KSČ vyhlásila zcela nové znárodnovací požadavky. Prostřednictvím tohoto účelově populistického programu získala podporu zástupců pracujících.

Podle některých údajů do Prahy přiletěli pracovníci NKVD s úkolem koordinovat další postup vedení KSČ. Působení **Valeriana Zorina**, náměstka sovětského ministra zahraničí a bývalého velvyslance v Československu, jenž do Prahy přicestoval 19. února a od počátku vyvíjel doslova horečnou činnost, nelze bagatelizovat. Dodnes zůstávají některé Zorinovy aktivity předmětem diskuzí, například obsah jeho rozhovorů s prezidentem, včetně toho, do jaké míry jej zastrašoval. O Zorinově zásadním podílu na následujícím dění však pochybuje málokdo z historiků. Ostatně československým komunistům Zorin předal Stalinovu direktivu, aby se urychleně chopili moci.

Prohraný pokus o pád vlády

Zástupci nekomunistických stran, vedeni **Hubertem Ripkou**, rozehráli 20. února 1948 vskutku vysokou politickou hru s cílem donutit komunistické ministry k tomu, aby respektovali většinové usnesení vlády. Pokud by se tak nestalo, zamýšleli vyvolat vládní krizi, jejíž politické řešení podle nich spočívalo ve jmenování úřednické vlády a následném vypsání předčasných voleb. Doufali přitom, že se mohou spolehnout na podporu prezidenta **Edvarda Beneše**.

Připomeňme, že v šestadvacetičlenné vládě premiéra **Klementa Gottwalda** zasedalo devět ministrů za KSČ, čtyři za ČSNS, další čtyři za ČSL a stejný počet ministrů zastupoval, slovenskou Demokratickou stranu, ČSSD měla tři, přičemž ve vládě zasedali dva nestraníci. Politicky ne zcela šťastně připravené jednání vyústilo okolo 16. hodiny v demisi 12 ministrů. Jednalo se tedy o menšinu vlády – a podle zákonných předpisů tak nemuselo dojít k jejímu rozpuštění. Proto mohl Klement Gottwald zůstat premiérem a v návrhu předneseném prezidentu Edvardu Benešovi žádat vytvoření „obrozené“ vlády, doplněné za odstoupivší novými členy.

Skutečnost, že demise nebyla podána jako většinová, bývá označována za fatální. Realita oněch dnů byla ovšem složitější. Již delší dobu bylo zřejmé, že vypuknutí vládní krize jen otázkou času. Nekomunističtí ministři měli za to, že pro svůj postup dokážou získat nejen prezidenta republiky, nýbrž i váhající ministry z ČSSD – ti se pokusili zachovat neutralitu – a zejména pak veřejností oblíbeného **Jana Masaryka**. Ukázalo se však, že se ve svých předpokladech zmýlili.

Jakkoli byly jejich požadavky legitimní a jakkoli byly přímo zásadní jak pro další fungování vlády, tak pro činnost a kontrolu SNB, nedokázali je většině občanů zdůvodnit. Trestuhodně podcenili připravenost KSČ na mocenské střetnutí, ale i fakt, že jejich ústavní postup bude označen za reakční, protistátní a protilidový. Stěží si dokázali představit, že po příštích čtyřicet let ponese cejch strůjců vládní krize.

Naopak přecenili podporu, možnosti, ale i schopnosti **Edvarda Beneše**, v té době nemocného a jen ztěžka se zotavujícího. Beneš musel čelit nevybíravému nátlaku nejen ze strany **Klementa Gottwalda**. A **Jan Masaryk**? Toho **Anthony Eden**, ministr zahraničí Velké Británie, svého času označil za *deprimovaného vězně Rusů*.

Komunisté měli náskok a všechny zbraně

KSČ v tomto střetnutí dokázala využít všeho, čeho v předchozích letech dosáhla. Zejména dominantního vlivu na ministerstvu vnitra, který jí zajistil naprostou kontrolu nad SNB, ale také na ministerstvu informací, díky čemuž kontrolovala média, včetně distribuce tisku. Personálně stranickou politikou (a skrytě prováděnými čistkami) se jí ve vlastní prospěch podařilo „zneutralizovat“ armádu (ministr obrany **Ludvík Svoboda**). Díky tomu dokázala prosazovat vlastní požadavky a určovat postup při řešení této krize.

Nastalý střet se jí dařilo prezentovat jako pokus „reakce“ zvrátit „lidově demokratický“ charakter republiky. K její „ochraně“ tak mohla zorganizovat stávky a demonstrace. Největší z nich se uskutečnila v Praze na Staroměstském náměstí. Ta je dnes všeobecně vnímána jako podpora KSČ a požadavků, jimiž se před veřejností prezentoval **Klement Gottwald**. Nutno ovšem podotknout, že sobota 21. února byla pracovním dnem a stávkující patřili k zaměstnancům zestátněných továren, a to nejen ti z Prahy, ale i ti přivezení z Kladna a Plzně. Většina z nich se stávky účastnila v rámci příkázaného pracovního úkolu. Ostatně počty účastníků demonstrací nejsou dodnes přesně známy. Bezprostřední údaje z března 1948, tehdy i po další desetiletí utajované, operují s odhadem 40 000 osob. V následných dekádách se však tento odhad pozoruhodně navyšoval, v případě Prahy se zdvojnásobil a pro celou republiku se ustálil na tvrzení, že se stávky účastnilo na milion občanů Československa. Dodejme, že nekomunistické strany vyzvaly své členy a sympatizanty k zachování klidu.

Ministr **Václav Nosek** nechal 22. února příslušníky SNB obsadit mosty, vládní a další důležité budovy, v neposlední řadě pak rozhlas a některé tiskárny. Díky tomu KSČ od této chvíle již definitivně převzala naprostou kontrolu nad nejdůležitějšími médii. Ostatní strany je tak postrádaly, přestože je vlastnily, samozřejmě v té době už pouze formálně. Dominující strana následně využila informačního monopolu.

Zároveň bezprostředně iniciovala novou očistu společnosti – a to od odpůrců KSČ a její politiky. Jejího provedení se ujaly zřizované akční výbory, složené buď z prověřených členů KSČ, či velmi aktivních sympatizantů – to jejich zásluhou získali komunisté ve výborech vedoucí pozice. Akční výbory svévolně zakazovaly přístup nekomunistických zaměstnanců, úředníků a politiků do zaměstnání a úřadů. Zamezily tak i těm několika málo protiakcím, o které se pokusili představitelé a sympatizanti nekomunistických stran.

Čistky akčních výborů samozřejmě neměly legislativní oporu. Tu získaly až zpětně po přijetí zákona č. 213/1948 Sb. Jistě i proto, že se významnou měrou podílely na výsledku mocenského střetnutí, a jejich činnost tedy bylo nutné zpětně zlegalizovat.

Současně s tím do pražských ulic vpochodovali příslušníci nově zřízených Lidových milicí. Podle propagandy vzešlých z vůle lidu, od počátku však dobře organizovaných a od 22. února ozbrojených. V literatuře, publikované před rokem 1989, autoři uváděli, že patnáct až osmnáct tisíc mužů převzalo ze skladů zbrojovek a armády na deset tisíc pušek a dva tisíce samopalů. Jen v Praze působilo na šest a půl tisíce ozbrojených milicionářů.

V příslušném kontextu uvedme, že KSČ obvinila z přípravy puče vedení ČSNS. Podle dobových zpráv právě v sekretariátech této strany policie dokonce při razíích našla i zbraně (předtím tam dovezené provokatéry či přímo příslušníky SNB). Účelové obvinění však neodpovídalo realitě. Ozbrojenými členy a aktivními sympatizanty se mohla ve skutečnosti vykázat právě pouze a jen KSČ. Ta ostatně se zřizováním začala již před únorem 1948, neboť si její čelní představitelé byli dobře vědomi toho, že při střetu, na který se připravovali, dokážou ozbrojení milicionáři vytvořit účinný tlak na ostatní politiky, včetně prezidenta, a v neposlední řadě pak zastraší nemalou část společnosti.

Prezident **Edvard Beneš** si záhy uvědomil, že řešení krize se neodvívá od čistě politických postupů. Rozpoznal nejen „význam“ ozbrojených milicí, ale i to, jaké nebezpečí představují v případě další eskalace konfliktu. Pochopil, jakým způsobem čistky akčních výborů destruuji chod státních institucí a organizací. Jako zkušený politik dospěl spolu s ostatními k přesvědčení, že neutralita ČSSD není výrazem politické síly a koncepce, nýbrž slabosti a strachu, snahy nezadat si, zůstat přijatelným partnerem pro vítěze. Pro vítěze nikoli politického, nýbrž – jak se začalo jasně ozřejmovat – mocenského střetu.

Násilí se nezastavilo ani před členy vlády

V dalších hodinách a dnech přibývalo nátlakových akcí v režii KSČ. Jednu z nich představoval sjezd závodních rad, zahájený 22. února a formálně konaný pod vedením Ústřední rady odborů. V jejím čele však stál **Antonín Zápotocký**, významný člen předsednictva Ústředního výboru KSČ.

Téhož dne **Klement Gottwald** postavil **Bohumila Laušmana** před rozhodnutí: buď jako předseda strany podpoří postup komunistů, nebo v ČSSD dojde k rozkolu. Nestandardní až nezákonné postupy a provokace bezpečnostních složek vedly k zastrašování oponentů KSČ. Údajně odhalily pokus o puč, k jehož zamezení „musel“ SNB ve stranických sekretariátech provést prohlídky – ty další činnost stran prakticky paralyzovaly.

Od 23. února akční výbory zabráňovaly některým ministrům v přístupu do úřadů. Toho dne v Praze na jednání Jednotného svazu československých zemědělců (doposud neovládaného komunisty) StB zatkla **Rostislava Sochorce**, označovaného za jednu z prvních obětí komunistického režimu. Bývalý lidovecký poslanec a nekomunistický politik údajně spáchal 13. května 1948 v psychiatrické léčebně sebevraždu. Vyšetřování vedené Úřadem dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu tuto verzi zpochybnilo.

Na příkaz **Václava Noska** do Prahy přijely ozbrojené oddíly pohraničních útvarů SNB – 9600. S jejich povoláním počítal plán Alfa Praha, předem vytvořený pro případ, že by bylo „nutné“ obsadit hlavní město. Přes 4000 uniformovaných příslušníků SNB kontrolovalo ulice, jejich několikačlenné hlídky zamezovaly „srocování“ osob na místech, která ještě nebyla pod kontrolou. Jak dokládá historik **Václav Veber**, zabráňovaly tomu, aby lidé v pražských ulicích vyjadřovali podporu odstupujícím ministrům, a zároveň žádali odstoupení celé vlády. Někteří z nich byli zatčeni.

Celkem bylo v těchto dnech v Československu na policejních stanicích a ve vazebních celách zadrženo několik set osob. K vyjadřování politických názorů mohlo docházet pouze na vyčleněných místech: na Staroměstském a Václavském náměstí, kde své názory ovšem mohli prezentovat jen sympatizanti KSČ.

Doposud se však vedení KSČ necítilo při svém mocenském postupu jisté. Ruské archivy, částečně odtajněné v devadesátých letech minulého století, dosvědčují, že Gottwald požadoval od Sovětského svazu „mezinárodní podporu“, konkrétně přesun vojenských jednotek dislokovaných v Německu a Rakousku k československým hranicím. Moskva se však k tomuto kroku neodhodlala.

Studenti pro prezidenta

Teprve ve večerních hodinách 23. února podpořili studenti zejména vysokých škol prezidentovo stále ještě veřejně prezentované rozhodnutí nepřijmout demisi a trvat na ústavním řešení krize. Přibližně deset tisíc mladých lidí se vydalo v průvodu na Pražský hrad. Jejich delegaci **Edvard Beneš** krátce přijal. Přítomné překvapil pohled na zestárlého a nemocného muže, jehož ochrnutá ruka, zavěšená bezmocně do saka, doslova vytrhávala jeho knoflíky. Přímo je však šokovala skutečnost, že vážený prezident, na jehož bedra politikové nekomunistických stran vložili největší díl zodpovědnosti, není schopen souvislé řeči. Zdálo se jim, že nechápe vážnost situace, jakkoliv prohlašoval, že je pro diskuzi se všemi stranami, z níž musí vzejít nové řešení.

Dnes víme, že činnost Kanceláře prezidenta republiky byla paralyzována nejen rezolucemi, nýbrž i selekcí informací, které se k příslušným úředníkům kanceláře dostávaly. Od samého počátku „krize“ tiskové oddělení SNB dbalo na to, aby se v novinách neobjevovalo nic „závadného“. Doslova konfiskovány byly mnohé tiskoviny, k 6. březnu 1948 došlo k zastavení 65 periodik. Centrálně svážený, kontrolovaný a distribuovaný zahraniční tisk byl zabavován.

Rozložit a vystrašit všechny

Druhého dne **Klement Gottwald** a **Rudolf Slánský**, jemuž je mezi českými komunisty připisován největší podíl na organizaci celého mocenského střetu, naznačovali možné zatčení ministrů v demisi. Hledání zákonného podkladu pro takový krok již nebylo na pořadu dne.

V poledne začala jednohodinová generální stávka. Doprovázel ji zvuk sirén a vysílání rozhlasu, předcházela jí činnost akčních výborů. Jejich násilné jednání, nemající oporu v zákoně, představovalo podle dobového mínění členů KSČ *projev hluboké demokratičnosti*. Propouštění zaměstnanci se stávali výstrahou pro ty doposud váhající. I proto se generální stávka setkala s takovou vnější podporou.

ČSNS a ČSL přestaly po dalších zásazích Bezpečnosti fungovat jako nezávislé politické strany. Při osobním jednání mezi Laušmanem a Gottwaldem se křídlo kolem Fierlingera pokusilo převzít moc v ČSSD. Obsazení stranického sekretariátu se však změnilo v bitvu. Po příchodu desítek milicionářů se vítězství přiklonilo na stranu těch, kteří podporovali politiku KSČ. Předsednictvo této nejstarší dělnické strany v českých zemích nemohlo již jednat nezávisle na KSČ.

Poslední překážkou ve vítězství KSČ se zdál být nemocný prezident republiky. Ve skutečnosti však již nic nemohlo zvrátit výsledek tohoto mocenského střetu. Bezpečnost, zcela pod vlivem KSČ, nebránila protiprávnímu postupu

této strany, nekladla odpor řádění akčních výborů a nezákonně vyzbrojovaným milicionářům, nýbrž je plně podporovala.

Moskva prostřednictvím textů otištěných v deníku *Pravda* postup KSČ podpořila. Pro případ, že by prezident demisi nepřijal, byly zahájeny přípravy nové generální stávky. K prosazení svých požadavků bylo vedení KSČ připraveno povolát dalších šest tisíc ozbrojených milicionářů a nechat je pochodovat po celé Praze.

Toho však již nebylo třeba. Prezident všechny požadavky předložené **Klementem Gottwaldem** přijal.

Na ohýbání ústavy doplatil i prezident

K podání demise byli donuceni další dva ministři – **Václav Majer** a **František Tymeš**. Tymeš později sehrál poněkud nedůstojnou roli při „slučování“ ČSSD s KSČ. V této chvíli ovšem bylo nepopiratelným faktem, že demisi podala většina ministrů. Vláda tedy měla být podle ústavy rozpuštěna a mělo dojít k vypsání předčasných voleb.

Svévolné ohýbání ústavy, nejdůležitějšího zákona republiky, vedlo k nelegitimnímu postupu a nakonec ke zhroutilí třetí republiky. Republiky zdaleka ne demokratické, ale také ne tak represivní a s tak výraznými prvky totalitarismu, které pak vykazoval režim komunistický.

Nakonec i ten, jenž měl být garantem demokracie a ústavního pořádku, tedy prezident republiky **Edvard Beneš**, se stal obětí. Dodejme, že snad i částečně zaslouženou, neboť v únoru 1948 ve své funkci selhal. Nejdříve ho komunisté zneužili, posléze ho „pro dějiny“ zavrhl: údajně prý reprezentoval *buržoazně reakční síly Československa*. Jeho příslušné místo v dějinách mu prorežimní historikové po dlouhá desetiletí odpírali, přestože v Gottwaldově návrhu – protiústavním, jak víme – akceptoval změněný poměr politického zastoupení ve prospěch KSČ, i když to odporovalo výsledku voleb z roku 1946. Nutno ovšem připustit, že činnost nekomunistických stran byla v té době již naprosto paralyzována.

Edvard Beneš nakonec nenašel sílu ani k tomu, aby včasnou abdikací zdůraznil podstatu a výsledek mocenského střetu v ČSR. V soukromí se však kriticky vyjádřil o Gottwaldovi, Stalina označil za cynického lháře, pro Fierlingera, svého bývalého přítele, nacházel pouze výrazy nejhlubšího opovržení. Někteří politikové mu vyčítali, že je opustil, a on jim oproti tomu vzkazoval, že oni opustili jeho, když nedokázali nalézt podporu mezi studenty, zaktivovat členy Sokola a demokraticky smýšlející příslušníky armády, nedokázali zorganizovat stávky, zabránit vzniku milicí (které označil za *krvežíznivé, neboť nebylo žádné hranice v tom, čím hrozily*), a vystavili ho tak Gottwaldovu vydírání. Nejvíce obětí však přinesli občané Československa – zvláště ti, jejichž životy byly komunistickým režimem v letech 1948 až 1989 zmařeny.

K otázce viny Edvarda Beneše za únor 1948 Ferdinand Peroutka napsal: Jestliže na prahu nebes budeme souzeni podle svých citů, není pochyby, že je nevinen. Neboť demokratická víra ani na okamžik nevyhasla v jeho srdci ani se nezakalila v jeho mozku. Jestliže však budeme souzeni podle svých činů, pak stejně není pochyby, že Edvard Beneš potvrdil komunistický uchvatitelský akt v únoru 1948. Neučinil nic, aby odhalil jeho násilnost. Fungoval po nějakou dobu jako sací papír, kterým se osušovalo písmo na ortelech, jež vydávali noví diktátoři. Dovolil násilníkům, aby se dovolávali jeho demokratické autority. *Foto ČTK*

Poslední vzepětí

Pomyslnou tečku za třetí republikou představoval průvod několika tisíc převážně mladých lidí, většinou vysokoškoláků, mířící na Pražský hrad. Současní historici jejich počet odhadují na pět tisíc. Prorežimní zdroje naopak účelově podhodnocovaly počet účastníků tohoto pokojného zástupu na pět set. Jindy uváděly sice vyšší počty, ale s tím, že se *reakcionáři* při pohledu na ozbrojené muže v uniformách (případně ozbrojené dělníky) rozutekli strachy.

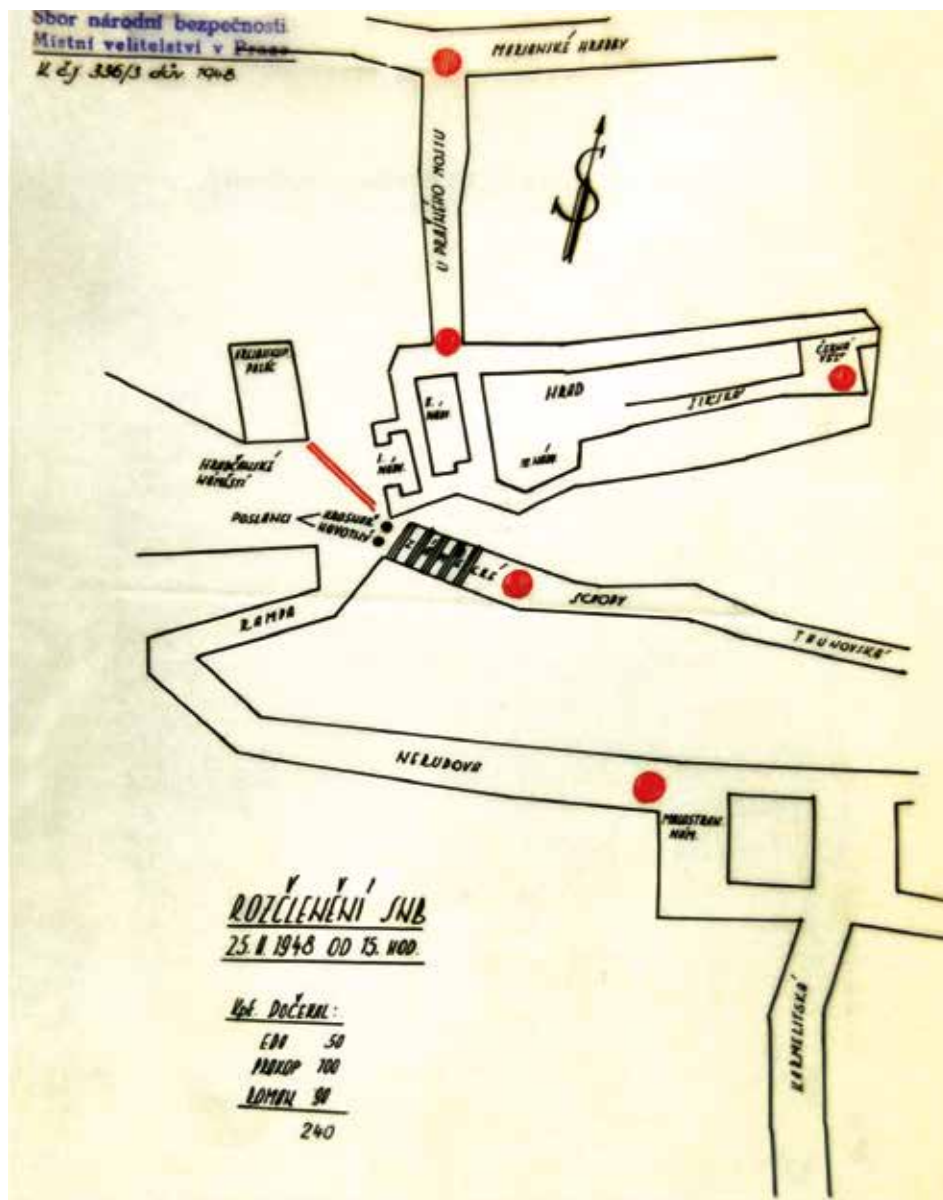
Jiří Ješ, přímý účastník událostí, 26. května 1948 napsal, že se pochodu studentů, kráčejících noční Prahou tiše a se smeknutými klobouky, účastnilo na deset tisíc osob. Cestu jim v Nerudově ulici zahradili příslušníci SNB. Přestože se mnohým podařilo překonat i tuto překážku a dojít na jedno z nádvoří Hradu, prezident již nikoho z nich nepřijal. Mnohé zbili příslušníci SNB pažbami pušek a samopalů. Obdobně jako 28. října 1939 i nyní došlo k náhodnému výstřelu, ten se naštěstí obešel bez obětí na životech. Vedl však k doživotnímu zmrzačení jednoho ze studentů – **Josefa Řehounka** (později odsouzeného na pět let vězení za napomáhání k ilegálnímu přechodu hranic). Předseda Svazu vysokoškolských studentů **Antonín Navrátil** a dalších sedmdesát osob bylo zatčeno a následně potrestáno.

Trvalo jedenačtyřicet let, než jiná studentská demonstrace – 17. listopadu 1989 – začala dějiny Československa měnit.

Fotografie Josefa Řehounka pořídila v lednu 1949 po jeho zatčení Státní bezpečnost. Zdroj: repro PaD 2008, č. 1

Dobová mapka se zakresleným postavením jednotek SNB v okolí Pražského hradu 25. února 1948 v 15 hodin. Zdroj: repro PaD 2008, č. 1

Ohlédnutí nejen hudební

Období třetí republiky se neslo ve znamení změn v umění a kulturní politice. V mnohém představovaly odezvu nejen na nedávné události, nýbrž na celoživotní zkušenosti celé generace umělců. Vždyt většina z nich prožila v čase svého dospívání a mládí těžké období první světové války, sociální otřesy v nově vzniklém Československu, jen krátké období stability a konjunktury, vystřídané záhy katastrofou celosvětové hospodářské krize, jež na malý stát ve střední Evropě dolehla obzvlášť drtivě. Uvědomovali si, jak nebezpečné je sociální napětí: to nejprve v zahraničí napomohlo k nástupu fašismu a nacismu, a posléze i v Československu k eskalaci nacionalismu, čehož v našem pohraničí zneužil **Adolf Hitler**. Konec prvorepublikového Československa a okupace jeho zbytku 15. března 1939, spolu s prožitkem hrůz za druhé světové války, mnohé přesvědčil o správnosti jejich levicového smýšlení.

I nemalá část umělců tedy – spolu s jinými – došla k přesvědčení, že sociálně spravedlivou budoucnost nejlépe zabezpečí politika KSČ, zejména ve spojení se Sovětským svazem. Některé z jejich dobových názorů můžeme dnes považovat za naivní, ale i oni vzešli ze stejných kořenů a tradic jako většina české společnosti. I oni byli, slovy historika **Dušana Třeštíka**, *potomci chalupníků a měšťanů*, tedy v dobrém i špatném smyslu plebejci (užijeme-li výraz i hodnocení **Zdeňka Mahlera**).

Mnozí z nich (a zde je nutné zdůraznit, že výčet není ani zdaleka vyčerpávající), například **Emil František Burian**, **Ivan Olbracht**, **Jaroslav Seifert**, **Vladislav Vančura** či **Záviš Kalandra**, pro své levicové smýšlení hledali oporu ve členství v KSČ již v době první republiky. To jim ale nebránilo, aby později tuto stranu a její politiku – a v nejednom případě i události v Sovětském svazu – kritizovali. Za své postoje byli zprvu stranicky trestáni. Za druhé světové války pak byli tvrdě perzekvováni: E. F. Burian byl vězněn v koncentračních táborech, Vladislav Vančura zaplatil daň nejvyšší. Stejně jako Záviš Kalandra: ten sice přežil hrůzy koncentračních táborů, avšak v roce 1950 ho dostihla msta bývalých spolustraníků za kritiku KSČ, Stalina a velkého teroru rozpoutaného v zemi Sovětů. Za vinu mu vyšetřovatelé StB kladli ideologické a stranické „úchylkářství“ a „trockismus“.

E. F. Burian při vystoupení recitačních a agitačních skupin KSČ ve Slovanském domě v červnu 1947. Foto ČTK

Mnohé se chystalo dlouho před Únorem

Vraťme se však ještě do zdánlivě klidnějších a šťastnějších let. V létě 1945 došlo k zestátnění české kinematografie, a to za všeobecného souhlasu umělců a politiků. Málokoho napadlo, že její podřízení ministerstvu informací a osvěty, vedenému komunistickým ministrem **Václavem Kopeckým**, poslouží toliko KSČ: vždyť do čela kinematografického odboru byl jmenován svého času avantgardní umělec, básník a bouřlivák **Vítězslav Nezval**. Ve skutečnosti od samého počátku v „nové národní“ kinematografii mohli působit pouze přijatelní tvůrci, přičemž i jejich díla musela respektovat požadované parametry politické a společenské nezávadnosti. Prozatím zdánlivě nic víc, avšak tento požadavek už předcházela a zároveň přibližovala dobu „angažovaného umění“ a „angažovaných tvůrců“.

Obdobná situace panovala mezi spisovateli a v divadlech. Zastánci „marxistických“ přístupů v umění požadovali „odestétštění“ nové tvorby. Již před únorem 1948 bylo vzýváno nové lidové umění – a svoboda projevu měla být podřízena „pravdě historické nevyhnutelnosti“. V praxi pak přidělování papíru jednotlivým nakladatelstvím podléhalo výsostně politické, přesněji stranické příslušnosti. Netřeba jistě dodávat, v čí prospěch.

Výuku na uměleckoprůmyslových školách kritizovali „hosté“ ze Sovětského svazu již v roce 1947. Sovětský svaz oproti tomu zůstával prakticky nekritizovatelnou „bratrskou“ velmocí. Začínalo být čím dál tím zřejmější, že v kultuře obnoveného Československa dominují politická hlediska nad uměleckými, zvláště v těch organizacích, kde si prvořadý vliv zajistila KSČ.

Po příkladu starého hesla o chlebu a hrách schválila kulturně-propagační komise ÚV KSČ výchozí předpoklady pro oslavy jubileí. Ta měla být napříště posuzována a slavena z hlediska následujících kritérií: slovanské myšlenky, národní a demokratické revoluce a marxismu-leninismu. S takto pojímanými jubilei se pojilo prepisování historie, a to zdaleka ne pouze nedávné minulosti (například výsostně politické otázky osvobození Prahy v květnu 1945), nýbrž i podstatně starších dějin. Za všechny zde uvedme faktograficky nepřesný a odborně neudržitelný, avšak proslavený výrok **Zdeňka Nejedlého**, že *komunisté jsou dědici husitských tradic*. Vyslovil jej jako svého času uznávaný historik? Nebo jako politik, ministr osvěty a v prvé řadě člen KSČ?

Jistě bychom mohli uvést mnoho takových nepřípustně zkratkovitých vyjádření; v určitých dobách jimi lidé nešetří. Někteří se jich dopouštěli z naivity, k níž se později i přiznali, jiní z konjunkturalismu. U prvých je snad možné konstatovat, že ideál sociálně spravedlivé společnosti, o níž je nutné neustále usilovat, zaměnili za politickou ideologii a příslušnost ke straně, která tuto ideu zneužila. Málokdo si však dovedl přestavit, že nikoliv slepá, nýbrž ze strachu vyvěrající poslušnost vedoucích představitelů KSČ k Sovětskému svazu povede po únoru 1948 k nekritickému napodobování všeho, co pocházelo z této země. Země, jež prostřednictvím vlastní propagandy sama sebe prezentovala jako politicky a hospodářsky nejvyspělejší a nejlépe hájící zájmy dělníků, rolníků a pracujících inteligence.

Hudební rozvoj za určitých podmínek

Stranou nových pořádků nezůstala ani hudba – skladatelé, interpreti, hudební organizace a instituce. V říjnu 1945 byla zestátněna Česká filharmonie. Na mnoha místech republiky byly zřízeny nové symfonické orchestry (například Moravská filharmonie). V Ústí nad Labem, Liberci a Opavě, odkud bylo odsunuto německé obyvatelstvo, postupně vznikaly nové operní soubory. Díky obnoveným stykům se zahraničím přijížděli do Československa významní umělci. Ze Sovětského svazu **Šostakovič** a **Prokofjev**, ze západní Evropy pak **Honegger**, **Messiaen**, **Britten**, **Hindemith**, z Ameriky **Stravinskij**. Ti o pár let později budou reprezentovat „dekadentní umění Západu“, údajně nepotřebné pro pracující lid.

Na koncertech pohostinsky vystupoval dirigent **Charles Münch**, houslista **David Oistrach** nebo klavírista a dirigent **Leonard Bernstein**, jenž přímo oslnil pražské publikum. V roce 1946 se poprvé uskutečnil mezinárodní hudební festival Pražské jaro. Nutno ovšem podotknout, že myšlenka hudebního festivalu pocházela z prvního roku okupace. Tehdy se podařilo zorganizovat Pražský hudební máj, který se proměnil ve vlasteneckou manifestaci. Po válce se povedlo tuto ideu obohatit o tolik potřebný mezinárodní rozměr. Ostatně i hudba českých skladatelů sklízela úspěch na zahraničních festivalech.

Kupodivu to byli spíše zahraniční návštěvníci, kteří si uvědomovali, jak rychle roste v Československu vliv SSSR. Muzikolog **Alexander Werth** například při cestě z Moskvy vyjádřil obavy, že i v Československu dojde k omezení umělecké svobody. Je zaznamenán jeho výrok z roku 1947 týkající se opery *Maryša* **E. F. Buriana**: *Tohle vy tu můžete hrát, jen tak? Bojím se, že brzy nebudete!*

Vystihl tím jeden z dobových paradoxů. Jak bylo již výše naznačeno, čeští umělci, mnozí z nich tradičně levicově zaměření, očekávali, že po skončení války bude společenský vývoj směřovat k naplnění socialistických ideálů. Otázka nezněla, kam se bude poválečné Československo ubírat, nýbrž do jaké míry se v něm budou tyto sociálně společenské akcenty naplňovat. A právě přitom mnozí umělci přehlíželi rozpor mezi poměry v Sovětském svazu a ideálem, který si o něm vytvořili a společně sdíleli. Nezapomínejme přitom, že výmluvné svědectví o nesvobodě přinášeli z velké země na východě nejen navracející se volyňští Češi či mnozí českoslovenští vojáci, kteří poznali život v gulazích, nýbrž i sovětsí umělci. **O. F. Korte** ve svých *Chodících legendách* zaznamenal nadšení klavíristy **Emila Gilelse** a dirigenta **Kirila Kondrašina**, kteří teprve v Praze poprvé slyšeli skladby svého geniálního krajana **Igora Stravinského**. Znali je možná z partitury, nikoliv ale ze živého provedení, neboť v Sovětském svazu se nesměly hrát. On sám nad neskrývanou radostí obou umělců pocítoval zděšení a úzkost.

Připomeňme zde, že 10. února 1948 proběhlo v Moskvě zasedání Ústředního výboru Všesvazové komunistické strany (bolševiků), na němž byla přijata rezoluce o umění. V ní byli kritice podrobena nejlepší umělci této země.

Andrej Ždanov, jeden ze Stalinových pohůnků, jehož v roce 1946 diktátor učinil zodpovědným za kulturní politiku, označil **Šostakoviče, Prokofjeva, Chačaturjana, Šebalina** a další skladatele za *formalisty* protilidového směru, jejichž hudba není prosta zvráceností, kakofonie a chaotických shluků zvuku s tím, že právě oni svádějí mladé skladatele k slepému napodobování vedoucím do neprůhledných uliček buržoazní estetiky. Straniční kritici autorům hudby vytýkali složitost formy, extrémní subjektivitu a nezdravý kosmopolitismus. Prý se ve svých kompozicích zpronevřovali tradicím, a vzdalovali se tak potřebám pracujícího lidu.

Obdobná tvrzení, prozatím ještě nepronášená s onou drtivou autoritativností, bylo možné slyšet v Československu již po osvobození. Nikoli však proto, že by je vyslovovali lidé kriticky promyšlející umělecké otázky doby, nýbrž proto, že uvedené teze pronášeli ti, kteří si dobře uvědomovali, že socialistický realismus zůstává od poloviny třicátých let v Sovětském svazu neměnným dogmatem. Občas účelově nezdůrazňovaným, vždy však připraveným k tomu, aby posloužil k politickým cílům, nebo – jako právě v roce 1948 – k zastrašování renomovaných umělců, zejména těch, kteří měli uznání i v zahraničí. Pokud chtěli vůbec přežít a nadále tvořit, nezbývalo jim nic jiného než se požadovaným kritériím podřít. Jména mnohých osobností, za velkého teroru záhadně zemřelých či přímo popravených, děsila ještě po válce nejen jejich sovětské, ale i české kolegy.

Lákadlo: nahradit úpadkovost individualismu

Právě estetika socialistického realismu měla podle komunistických ideologů utvářet poválečné umění v Československu. Prosazovali ho prozatím pod jinými hesly, ovšem o socialistické kultuře se diskutovalo a psalo již před únorem 1948, byť pro tuto chvíli ještě v poměrně svobodných podmínkách.

Celá generace mladých spisovatelů a skladatelů se tak ztotožnila s novými ideály. Mezi ně patřil například dobově vzývaný *kolektivismus*, v němž mnozí spatřovali protiklad překonaného (anachronického) *individualismu*, aniž by si uvědomovali politickou a ideologickou podstatu problému. Ta spočívá jednak ve svobodě uměleckého projevu, v neposlední řadě pak v otázce, vůči komu – či zda vůbec – je umělec odpovědný.

Proklamativní soulad mezi politikou a uměním předcházela poúnorovému vývoji, který dané otázky zodpověděl s takřka nediskutovatelnou jednoznačností. Vždyť již po válce mnozí umělci teoretici vzývali takzvanou *lidovost* a od tvůrců požadovali zjednodušení vyjadřovacích prostředků, přičemž jejich umění mělo napříště oslovovat (a zároveň s tím i oslavovat) masy, nikoliv jednotlivce. S uvedeným požadavkem se mnozí ztotožnili, jistě z přesvědčení. V danou chvíli jim zaručoval popularitu a s ní také jistou existenci, a po únoru 1948 vliv ve strukturách uměleckých svazových organizací.

Do obnovy osvobozené republiky a do procesu „národní a socialistické revoluce“ se zapojili i skladatelé. Někteří z nich svými díly oslavili Rudou armádu. Považovali za samozřejmé, že většinu Československa a zejména Prahu osvobodila právě ona. Neměli povědomost o politických dohodách mezi Spojenci, netušili, jak důležitou roli přikládal **Stalin** tomu, že právě „matku měst“ v srdci Evropy osvobodí jeho „vojska“. Prokázání vděčnosti za osvobození bylo považováno za samozřejmé, stejně jako hudbou oslavit osvoboditele. Mezi mnohými tak učinil i **Josef Stanislav Rudoarmějskou symfonií**. Dílem více ctižádostivým než zdařilým, nutno ovšem zdůraznit, že komponovaným v době okupace.

Ostatně v této nelehké době vznikalo více vlasteneckých skladeb s obdobnou tematikou, které se dočkaly premiéry až po válce, například *Májová symfonie Vítězslava Nováka*. Případně jejich mimohudební obsah zůstal natolik utajený, že provedení díla už v době protektorátu neohrožovalo autory ani interprety. Za všechny zde vzpomeňme mimořádně umělecky zdařilou 2. *symfonii Jaroslava Doubravy*, premiérovanou 8. února 1945 v pražském rozhlase; její podtitul *Stalingradská*, vyjádřený hudebním kryptogramem – tóny Es-(t)-A-(lin)-G-(r)-A-D, mohl být zveřejněn až po osvobození.

Václav Dobiáš (1909–1978)

Skladatelem, jenž takto po válce oslavil Rudou armádu a Sovětský svaz, byl i Václav Dobiáš – učinil tak v kantátě *Rozkaz číslo 368*, v níž doslovně zhudebnil Stalinův rozkaz k osvobození Prahy. Mezi jeho patrně nejznámější budovatelské skladby patří píseň *Budujeme*, komponovaná již v roce 1945 na slova básníka **Františka Halase**. Její refrén – *vyhrňme si rukávy* – takřka zlidověl.

Jednoznačný odkaz na budování „nové“, takzvaně lidově demokratické republiky a na plnění dvouletého hospodářského plánu nalezneme v Dobiášově *Československé polce*. Později byla upravena a přejmenována na *Buduj vlast, posílíš mír* a jako jedna z mála takovýchto dobově podmíněných kompozic se těšila jisté popularitě v zahraničí (získala zlatou medaili Světového kongresu obránců míru v roce 1950 ve Varšavě).

Václav Dobiáš se ke své škodě na jistou dobu až příliš ztotožnil s požadavkem komponovat masově přístupnou hudbu v duchu socialistického realismu. Po skladatelích 20. století se požadoval nejen respekt, nýbrž návrat k dílu a odkazu **Bedřicha Smetany**. Sám Dobiáš se k němu mohl přihlásit – i jako žák **Josefa Bohuslava Foerster**a – z niterne podstaty rodáka z Podkrkonoší. Pak se však vznesl, řečeno slovy **Jana Hanuše**, kamsi na *partajní Olymp*, kde se – opit nejen mocí – stal stranou a vládou protežovaným skladatelem, zároveň hudebním ideologem a po několik let předsedou Svazu československých skladatelů.

Jeho vliv ve svazových strukturách však koncem padesátých let slábl. V roce 1968 jako poslanec Národního shromáždění Dobiáš hlasoval proti okupaci Československa. S ideály, jež zastával po druhé světové válce, se sice nerozešel, ale s posrpnovým kurzem KSČ, nevyhnutelně vedoucím k normalizaci společnosti, se plně neztotožnil. Nedokázal se ovšem vzdát veřejných funkcí, například ve výboru mezinárodního hudebního festivalu Pražské jaro, jehož byl od roku 1974 předsedou. Od počátku šedesátých let sám na sebe pohlížel jako na překonaný zjev české hudby. Projevil tím sebekritiku, vídanou zejména u skladatelů 20. století vzácně. I autorsky se odmlčel. O to více času věnoval svým žákům, kteří na něj dodnes vděčně vzpomínají.

V současnosti jeho dílo nejlépe reprezentuje *Sonáta pro klavír, smyčce, dechový kvintet a tympány* a také kompozičně mimořádně kvalitní *Druhá symfonie pro velký orchestr*. V té se snažil kriticky reflektovat prostor a čas, v němž v době socialistického realismu žil. A jako jeden z mála skladatelů své generace má to štěstí, že jedna z jeho kompozic je dodnes pravidelně hrána, zejména v interpretaci Ústřední hudby Armády České republiky či Hudby Hradní stráže a Policie České republiky. Virtuózní *Slavnostní přehlídkový pochod* Václava Dobiáše mnozí považují v daném žánru za jeden z nejlepších, i v mezinárodním měřítku.

Hudební skladatel Václav Dobiáš v roce 1951. Foto ČTK

Hudební skladatel Radim Drejsl.
Foto ČTK

Radim Drejsl (1923–1953)

Radim Drejsl je považován mezi skladateli za nejvýraznější talent své generace. Dnes nehraný autor, připomínaný převážně jen pro svoji tragickou smrt, zemřel ve 30 letech; v dějinách hudby je tedy „věčně mladý“. Nezanedbal dílo, kterým by kriticky reflektoval dobu, jež budovatelské nadšení svými kompozicemi rozeznával. Přitom se jeho *Symfonie pro smyčce*, dokončená v roce 1948, vyznačovala znalostí a reflexí tehdejší západoevropské hudební avantgardy, zejména děl **Arthura Honeggera**, skladatele v poúnorovém Československu po několika letech kaceřovaného. Mladý autor u skladeb komponovaných před únorem 1948 neváhal užít disonancí, motorických ostinátních bloků a dalších vymožeností soudobé skladebné techniky; nalézal tak osobitý skladatelský styl. Přesto jeho tvůrčí odkaz převážně tvoří desítky budovatelských písní, v nichž rozměňoval svůj nesporný talent. Ty pak zcela překrývají nejen výše zmíněnou symfonii, nýbrž i další skladby, jako například *Koncert pro klavír a orchestr* z téhož období.

Za jiných okolností by ho jeho melodická invence zřejmě předurčovala k tvorbě takzvaně vyššího populáru, který by mu patrně v dějinách hudby zajistil místo odpovídající jeho talentu. Pokud by ovšem hledal v tomto žánru uplatnění.

Vedle hudebního talentu prokázal Radim Drejsl i organizační schopnosti, pro něž byl v roce 1949 jmenován uměleckým vedoucím Armádního uměleckého souboru Víta Nejedlého. Tvůrčí povinnosti jej tak přiměly, aby značnou část svých masových písní psal pro toto těleso, interpretačně sice vyspělé, přece jen však do značné míry specifické. Ani to skladatele nakonec nechránilo před kritikou, jež po jeho smrti postihla předúnorovou část jeho tvorby.

Pochod *Rozkvetlý den* patří v současnosti patrně mezi nejznámější skladby z oné etapy Drejslovy tvorby, kterou nemůžeme hodnotit jinak než jako poplatnou době socialistického realismu. Přitom se jedná o melodicky invenční, byť příležitostnou skladbu nevelkého rozsahu.

Ostatně i verše **Miloslava Zachaty** postrádají onen bezprostředně úderný agitační potenciál jiných masových agitek. Proto je nutné připomenout kontext doby, v níž se podle veršů z písní roztáčela kola továren, vyhrnovaly se rukávy a tančilo se všude...

Ve stejném roce, kdy vznikla patrně první gramofonová nahrávka *Rozkvetlého dne*, byla popravena **JUDr. Milada Horáková**, při stejném procesu Státní soud vynesl další rozsudky smrti nad **Janem Buchalem, Závěšem Kalandrou a Oldřichem Peclm**. Při výkonu „třídní spravedlnosti“ trvalo dlouhé minuty, než kat mohl při justičních vraždách konstatovat smrt popravených. Pouze toho roku poslala komunistická justice z politických důvodů, souvisejících se změnou režimu v únoru 1948, na smrt čtyřicet šest politických vězňů. O popravě většiny z nich rozhodovali předem nejvyšší představitelé KSČ, jmenovitě **Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Antonín Zápotocký** a další.

Do těchto souvislostí zapadá *Rozkvetlý den*. Režim, jehož legitimita údajně spočívala v sociální sféře, připustil propad životní úrovně obyvatelstva. Po zvýšení výdajů na obranu ze 2 na 10 % se v letech 1948 až 1953 podíl osobní spotřeby na užitém národním důchodu snížil ze 75,2 % na 58,9 %. Ceny potravin a spotřebního zboží rostly rychleji než průměrné mzdy. Maloobchodní ceny za výše uvedené období stouply o více než 90 %, ceny u potravin o 134 %. V roce 1951 začaly orgány veřejné správy ve spolupráci s StB a SNB v rámci akce Kulak násilně vystěhovávat hospodáře a jejich rodiny, označené za nepřátele režimu. Na různá místa celé Československé republiky bylo podle odhadů vysídleno na 15 000 až 20 000 osob.

V roce 1953 podnikl Radim Drejsl spolu s vybranými českými skladateli a funkcionáři Svazu československých skladatelů, mezi nimiž byli **Josef Stanislav, Jan Seidel, Václav Dobiáš, Jan Kapr, Boleslav Vomáčka a Miroslav Barvík**, třítýdenní studijní cestu do SSSR. Dva dny po návratu z ní byl nalezen mrtev. Ani ne třicetiletý skladatel nepřežil střet ideálů a ideologie s realitou v „zemi, kde zítra již znamená včera“. Přímo symptomatická je skutečnost, že o Drejslově sebevraždě (o vraždě inscenované NKVD je nutné pochybovat) v Barvíkově trapně devótní reportáži, knize *Hudebníkova cesta do SSSR* vydané o tři roky později, nenajdeme sebemenší zmínku.

Oproti tomu v ní můžeme číst nekriticky nadšené tirády o vymoženostech umělců Sovětského svazu. Dodejme, že kniha vyšla v čase, kdy **Nikita Chruščov** odsoudil Stalinův kult a na jeho vrub dokonce připsal jisté – eufemisticky označeno – „omyly“ vysoce postavených jednotlivců. Nic z toho v ní ovšem autor, hodnocený za svou činnost v padesátých letech značně kriticky, nereflektoval. Místo toho předložil čtenářům další „důkaz“ o spravedlnosti nejlepšího z režimů: ...v novinách jsem se dočetl, že byli propuštěni na svobodu sovětsští lékaři, falešně obvinění – jak se později ukázalo – dobře maskovaným zrádcem Berijou. Pravda zvítězila – všechno je jasné a čisté jako ta obloha. Sváteční pocit tě ovládá. Jak silná je pravda! Je silná a bezpečná, jak veliká a moudrá je sovětská vláda. Sovětské lidé nám ten den říkali: takovou vládu nemají nikde na světě! Mluví vždy pravdu a je na ni spolehnouti, protože vždy plní své sliby.

Hudební skladatel Jan Seidel
v roce 1950. Foto ČTK

Jan Seidel (1908–1998)

Kupředu levá, zpátky ni krok: Už rozvil čas a voní nadějemi svobody, slunce, prší z oblaků. Refrén: Vpřed soudruzi, hle, zaslíbenou zemi, kde už není pánů ani žebráků. Verše textaře **Bedřicha Bobka** zhudebnil Jan Seidel. Úvodní motiv písně později posloužil jako znělka *Rozhlasových novin*, hlavní zpravodajské relace socialistického Československého rozhlasu, a pro všechny tehdejší rozhlasové posluchače je nejspíš nezapomenutelný. Díky této skladbě bývá Jan Seidel jako autor budovatelských písní spojován s **Václavem Dobiášem** a **Radimem Drejslem**.

Jeho skladatelský rukopis, zakotvený v tradici pozdního romantismu a české moderny, jejíž horizont nepřekročil, dobře reprezentuje *Koncert pro hoboj a orchestr* č. 2 z roku 1955. Seidel patřil mezi zavedené autory filmové hudby, ale v tomto žánru nedosáhl úspěchu **Václava Trojana**, **Zdeňka Lišky**, **Jiřího Šusta**, **Jana Klusáka**, **Luboše Fišera** a dalších. Hudební vzdělání a praxi, organizační schopnosti a členství v KSČ zužitkoval v letech 1945–1953 jako umělecký ředitel Gramofonových závodů Supraphonu. V letech 1958–1964 působil jako šéf Opery Národního divadla, kde se od roku 1967 uplatnil i jako hlavní operní dramaturg. Po roce 1975 pracoval i v Československém rozhlase.

Dobově konformní autor a funkcionář byl v osmdesátých letech předsedou a členem Ústředního výboru Svazu českých skladatelů a koncertních umělců.

Václav Dobiáš, **Radim Drejsl** a Jan Seidel budou spolu s jinými patrně navždy označováni za skladatele poplatné komunistickému režimu. Kupodivu tu nejde o soud vynesení po roce 1989, nýbrž vyřčení generačními druhy. Například **E. F. Burian** autory konjunkturalistického sorealistického „umění“ (užijeme-li jednoho z pozdějších označení) nazýval *kaprseideldobiáš* (**Jan Kapr** byl přední reprezentant dobových agitek a skladeb, po roce 1953 se s režimem rozešel).

Handwritten musical score for a march. The score includes parts for Percussion (Perc.), Timpani (Timp.), Trombones (T.p. pár.), Cornets (Crc. h.), and a full orchestra (Coro, Fl., Vln., Vcl., Cb.). The lyrics are in Czech and describe a march for the 'Year of the Iron' (Rok železa). The lyrics are: "Kde už není pa-nů ani že-brácků. Kterou nám sřet celý bude zavrňat. Vpřed soudruzi, hle zaslíbenou ze-mi, kde už není pa-nů. Kterou nám sřet celý zaslíbené ze-mi, kterou nám sřet celý." The score is marked with various dynamics and includes a large handwritten watermark "Tichý" in the center.

Partitura Seidlova slavného pochodu. Reprofoto Martin Tichý

E. F. Burian však tuto ironickou kritiku vztahoval i na sebe. O některých vlastních tvůrčích počinech z oné doby se vyjádřil lakonicky: *Sám jsem udělal také hodně bot*. Nutno zdůraznit, že vztah ke komunistickému režimu se během života proměňoval u mnoha autorů, nejen u výše jmenovaných. Jak již víme, u **Radima Drejsla** přímo fatálně.

Našli se ovšem i skladatelé, kteří vůči svodům režimu vykazovali pozoruhodnou rezistenci. Na rozdíl od méně zdrženlivých kolegů samozřejmě zdaleka nepožívali mnohačetných výhod.

Miloslav Kabeláč (1908–1979)

Mezi skladatele, v jejichž tvůrčím odkazu neobjevíme skladbu poplatnou režimu, patřil Miloslav Kabeláč. Jeho dílo se těší ze strany muzikologů a interpretů značné pozornosti, zejména v druhém případě více v zahraničí, kde autorovy skladby zněly i v době, kdy v Československu tento výsostně intelektuální a originální skladatel patřil mezi proskribované. Přitom už za okupace prokázal své vlastenectví. Kabeláčova kantáta *Neustupujte!*, symbolicky dokončená 27. října 1939, patří k umělecky nejvýraznějším kompozicím té doby. Vznikala v době, kdy se naděje na osvobození zdála být nekonečně vzdálená.

Po únoru 1948 hledal Miloslav Kabeláč jako autor, zaměstnaný jinak v rozhlasu, únik v tvorbě pro děti. Tíhl však k orchestrálním kompozicím, jež tvoří stěžejní část jeho mimořádného tvůrčího odkazu. Obeznamovaný s orientální hudbou a udržující si přehled o uměleckém vývoji v západní Evropě dokázal ve svém díle syntetizovat zdánlivě nesourodé inspirace v pevný tektonický tvar. A to i díky svému novátorství a snaze neopakovat se, přitom ale neztratit kontakt s tradicí.

Udržel se tak v pozici umělce, jemuž posluchači rozumějí a jehož muzikologové uznávají (Kabeláčovo *Mysterium času*, op. 31, může aspirovat na označení hit, je-li něco u takovéto kompozice možné). O jeho tvůrčím vývoji patrně nejlépe vypovídá osm symfonií, ovšem pozornost zasluhují i další skladby, zejména pro bicí či elektronické nástroje.

V době normalizace začal komunistický režim postihovat Miloslava Kabeláče restrikcemi, omezoval uvádění jeho díla a snažil se o to i v zahraničí, kde se jeho tvorba díky své kvalitě a originalitě těšila výjimečné pozornosti. Tím ovšem zabránil její širší recepci zejména mezi českými posluchači. K soubornému vydání Kabeláčových symfonií došlo až v roce 2016 v nakladatelství Supraphon. Na tomto významném dramaturgickém počínu se výrazně podílel i Český rozhlas.

Hudební skladatel Miloslav Kabeláč v roce 1965. Foto ČTK

Hudební skladatel Bohuslav Martinů v roce 1938. Foto ČTK

Bohuslav Martinů (1890–1959)

Z českých zemí zejména v období baroka a klasicismu odcházeli talentovaní hudebníci, kteří v jiných zemích hledali a také nacházeli uplatnění, zejména na královských a vévodských dvorech či ve službách vysokých církevních hodnostářů. Tento odliv talentů neustal ani v devatenáctém století: vzpomeňme například **Eduarda Nápravníka**, významného dirigenta carského divadla v Petrohradě a Rusku dodnes známého skladatele.

Dodejme, že nejvýznamnější osobnosti českého interpretačního umění 20. století, jako například **Václav Talich** nebo **František Stupka**, své prvé cenné zkušenosti získávaly právě v zahraničí. Mezinárodní zkušenosti a uplatnění v cizině hledal i Bohuslav Martinů. Z Československa ve dvacátých letech 20. století odcházel jako mladý skladatel, jenž právě ve Francii a v USA umělecky vyzrál. A to ve skladatele nejen uznávaného, nýbrž i u posluchačů oblíbeného. Když v roce 1923 odcházel do Francie, netušil, že se do vlasti již nikdy natrvalo nevrátí. Zatímco v zahraničí se úspěšně prosazoval, doma jeho uměleckou osobnost zpřítomňovaly kompozice jako například *Half-Time* a *Le Bagarre*, zprvu často kritizované, a to nejen **Zdeňkem Nejedlým**.

Poslední cesty do Československa Bohuslav Martinů uskutečnil v roce 1938. V Národním divadle v březnu zhlédl velmi úspěšnou premiéru své opery *Julietta*. Její provedení umělecky připravil a dirigoval skladatelův přítel **Václav Talich**. Martinů při premiéře zažil, jak se sám vyjádřil, neobyčejně intenzivní pocit málokdy se opakujícího štěstí. Vnímал přitom již tíživou atmosféru, jež v podobě narůstající politické krize prostupovala republikou.

Naposledy se do rodné země vrátil v létě onoho tragického roku a na situaci ve vlasti posléze umělecky reagoval tvůrčím činem: *Dvojkonzertem pro dva smyčcové orchestry, klavír a tympány*. Skladba, v níž se snoubí soulad obsahu i formy, patří k vrcholům jeho dosavadní francouzské tvorby. Temné dílo plné emocí, přestože bylo psáno v srpnu a září 1938,

nekončí rezignací, nýbrž neochvějnou vírou v budoucnost, ačkoliv v těchto měsících těžké zkoušky si skladatel uvědomil, že se stal umělcem bez vlasti.

O to více Bohuslav Martinů prožíval tragický osud národa, k němuž se hlásil nejen jako člověk, nýbrž i jako umělec. Symfonickou freskou *Památník Lidicím* i on přispěl k tomu, že jméno malé obce nebylo vymazáno z map a myslí lidí. Vždyť patřil mezi ony šťastné autory, jejichž nová díla byla očekávána s netrpělivým napětím. Po skončení druhé světové války se mnozí domnívali, že se skladatel, patřící ve své generaci mezi nejuznávanější, vrátí do osvobozeného Československa. Nejprve tomu bránily jeho umělecké závazky. Také se ukazovalo, že nebude snadné vyřešit zdánlivě banální otázku: jaká instituce poskytne renomovanému umělci existenční zajištění. V té době přednášel jako profesor kompozice na letních kurzech hudební školy v Berkshire v USA, kde měl původně pouze zastoupit **Igora Stravinského**. Jeho působení zde bylo ovšem velmi úspěšné. V roce 1946 obdržel telegram, v němž mu bylo oznámeno jmenování profesorem na pražské Akademii múzických umění. Těžký úraz v Great Barringtonu možná nakonec zhatil jeho návrat do Československa, neboť dlouhá rekonvalescence se protáhla a do Evropy se Martinů vrátil až v létě 1948.

Tedy v době, kdy z Československa odešel **Rafael Kubelík**, šéfdirigent České filharmonie, a **Rudolf Firkušný** zůstal jako emigrant v USA. Kdy **Václavu Talichovi** byla opět znemožněna umělecká činnost. Kdy došlo k zatčení jednoho z dalších jeho přátel, vynikajícího violoncellisty **Františka Smetany**. Kdy **Zdeněk Nejedlý**, kritik hudby **Bohuslava Martinů**, předčasně penzionoval profesora **Josefa Huttera**, později odsouzeného v politickém procesu. Začalo být zřejmé, že návrat Bohuslava Martinů do vlasti přestává být žádoucí, a to i s ohledem na vlastní skladatelskou tvorbu. Vždyť přestal být kulturními ideology považován za „pokrokového“ umělce.

Zejména na počátku padesátých let minulého století se Martinů jaksi „vytratil“ z programu České filharmonie. Sdílel tak osud soudobých skladatelů ze Západu, jejichž díla nebyla z ideologických důvodů v koncertní sezoně 1951/1952 vůbec hrána. Filharmonie, v níž kdysi také účinkoval, neuváděla jeho tvorbu ani v několika následujících letech. Přitom jeho díla interpretovali nejlepší umělci doby a on své skladby komponoval na objednávky renomovaných amerických a evropských orchestrů a ansámbľů – právě jako rozsahem drobnou, přitom ale brilantní *Přede hru pro orchestr*, vytvořenou pro Mannesovu hudební školu v New Yorku (zde studoval a nějaký čas působil i současný šéfdirigent České filharmonie **Semjon Byčkov**).

Niterný vztah Bohuslava Martinů ke vzdálenému domovu, vlasti, o níž věděl, že ji už nikdy neuvidí, dosvědčují nádherná vokální díla komponovaná na verše básníka Vysočiny **Miloslava Bureše**: *Otvírání studánek*, *Legenda z dýmu bramborové nati*, *Romance z pampelišek*, *Mikeš z hor*. Právě v nich Martinů vyzpíval svůj stesk po domově způsobem, který by málokdo čekal od autora velkých symfonických partitur a jiných myšlenkově závažných opusů. Jímavá niternost jeho uměleckého vyjádření, oproštěná od jakýchkoliv avantgardních postupů, při návratu k nej-

**Hudební skladatel Klement Slavický
v roce 1995. Foto ČTK**

hlubší lidové hudební tradici, zajišťuje jmenovaným dílům popularitu i v zahraničí. V *Otvírání studánek* se Martinů vrátil k nejprostší zpěvné linii, k úspornému instrumentálnímu doprovodu, k základním harmoniím a rytmům, dosáhl přitom ale výsostně uměleckého sdělení, v němž rezonuje vzpomínka na krajinu jeho dětství, úcta k předkům, z nichž vzešel, hluboký stesk po domově, od něhož ztratil více než pomyslný klíč. Tato dnes v nejlepším slova smyslu zlidovělá a populární díla ční nad dobovou produkcí jiných, jinak technicky neméně dobře vyškolených skladatelů.

Klement Slavický (1910–1999)

Skladatelem odlišného tvůrčího habitu, avšak sourodě pevných občanských postojů, byl Klement Slavický. V jeho životě nastal po únoru 1948 také zlom. Do té doby uznávaný a v zahraničí oceňovaný autor (například na Mezinárodním festivalu soudobé hudby v Kodani v roce 1947) musel pro své občanské postoje opustit práci v rozhlase. Poté, co odmítl opakovanou výzvu, aby vstoupil do KSČ, byl podmíněně vyloučen ze Svazu československých skladatelů. Cestu na koncertní pódia mu zahradila jeho nevšední neústupnost, když odmítal zakázky na budovatelské opusy. Od nuzného živoření ho neuchránila velkorysost režimu, nýbrž přátelé, kteří pomáhali jemu, jeho manželce i synovi, narozenému v roce 1947, přežít alespoň v přijatelných podmínkách.

Nakonec Klement Slavický přeci jen obdržel tvůrčí stipendium, aniž by se zavázal komponovat na předem určené téma. Právě tehdy se ve vznikajících *Moravských tanečních fantaziích* vrátil k inspiračním zdrojům svého mládí, k moravskému folkloru. Vytvořil tak osobitý žánrový pandán k **Smetanovým**, **Dvořákovým** či **Brahmsovým** „tancům“, v intonační sféře pak ke kompozicím **Janáckovým**.

Jeho syn Milan v později zaznamenaných vzpomínkách popsal otcův pocit z oné doby, kdy mohl navenek takřka bez vnějšího omezení komponovat: *Někdo mi sedí za krkem a říká: „Pozor, tohle už je moc ostré, opatrně, ne tak dizonantně“ – byla to doba, kdy se na „plenárnkách“, velkých*

diskusích členstva SČS hlásily slabší povahy a ptaly se konkrétně, zda je povoleno užívat ty či ony akordy! A tehdejší svazoví bossové (skladatelé i muzikologové) ochotně odpovídali a „normovali“: septakordy se směly, nónové akordy už byly dekadentní! Nevystihuje snad tato vzpomínka více než dobře dobu? V ní přeci neplatily pouze principy socialistického realismu, více či méně vzývaného, nýbrž i zažitá zkušenosti, jež autory nutily tvořit pod příkrovem vynucené „autokritiky“...

Dodejme však, že Klement Slavický z pevných občanských postojů neslevil. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968, s níž vyjádřil nesouhlas, zmizelo jeho dílo z koncertních pódíí. Na tomto rozhodnutí se podílelo normalizační vedení Svazu českých skladatelů a koncertních umělců. Ostatně i povinné členství v této stavovské organizaci bylo Slavickému odpíráno.

Provedení svých děl v zahraničí se nemohl účastnit. Jeho *Žalmy pro sóla, smíšený sbor a varhany* zazněly v katedrále svatého Pavla v Londýně a spolu s dalšími díly se těšily mimořádnému zájmu zahraničních interpretů.

V roce 1985 mu byla udělena zlatá pamětní medaile OSN. V tomtéž roce také vzpomněla jeho pětasedmdesáté narozeniny Palackého univerzita v Olomouci. S režimem se ale Klement Slavický nesmířil: v roce 1989 nepřijal titul národní umělec. Je to dodnes málo známé gesto. Učinil jej krátce poté, kdy bezpečnostní složky po několik dnů v Praze brutálně rozháněly účastníky protestních shromáždění, připomínajících 20. výročí upálení **Jana Palacha**.

Máme věřit historickému soudu?

Je pozoruhodné, že většina poplatně budovatelských skladeb, kterých bylo snad i několik stovek, upadla během krátké doby takřka v zapomnění, a to ještě za komunistického režimu (nepočítáme-li jejich příležitostné uvádění při stranických akcích a sjezdech). Jistě je to i proto, že neodpovídaly měnícím se potřebám doby a zejména vkusu posluchačů.

Jejich návrat (například v televizních estrádách) lze vysledovat v době normalizace, kdy se komunistický režim opětovně snažil legitimizovat dobu třídního teroru z padesátých let. Pokusil se o to například i realizací seriálu *Třicet případů majora Zemana*, v němž – slovy historika – dobová ideologie dodnes historickou skutečnost obrací doslova naruby. Z časů normalizace pochází i studie o **Radimu Drejslovi**, v níž autor označil dobově poplatné skladby mladého skladatele za *posly nového jara naší krásné vlasti*. Tvorbě, jež lépe odráží Drejslův talent, přitom nevěnoval prakticky žádnou pozornost.

Má smysl vracet se dnes ke skladbám, které až příliš symbolizují dobu, v níž vznikly? Zvláště, je-li sporný jejich umělecký význam? Vždyť již tehdy bylo pramálo zajímavého na tom, že se, jak se kriticky vyjádřil **E. F. Burian**, skládalo *à la Smetana, à la Dvořák a skladatelé jako Dobiáš nebo Kapr nebo Seidel giganticky zápasí s eklekticismem*. Navíc většina tehdejších dobově poplatných opusů, zejména kantát a budovatelských písní, zaznívala spolu s verši. A tak si dnes můžeme položit otázku: co z nich zbude, nezazní-li s těmito symptomatickými texty? Ale na druhou stranu: dokážou si vůbec pamětníci při poslechu této hudby texty odmyslet? Už v průběhu předchozích desetiletí se leckteré skladby hrály bez veršů, s nimiž byly původně téměř nerozborně spojeny. Například při stranických sjezdech a dalších rituálně organizovaných akcích komunistického režimu stačilo jen připomenout melodii a rytmus a slova posluchačům vytanula takřka bezděky.

Někdejší masová obliba některých skladeb ovšem tkví patrně i v tom, že našly připravené posluchače. Už protektorátní propaganda se v době války snažila prostřednictvím filmových aktualit přesvědčit návštěvníky kin o tom, že i mladí lidé z Čech a Moravy bojovali o „lepší zítřek“ (... *česká mládež se neleká úkolů, které jí ukládá dnešní doba, ve sraženém šiku pochoduje do bitvy o zrno...*). Podobná tvrzení zaznívala i z protektorátního rozhlasu a doprovázely je přitom skladby, jejichž intonace byly takřka totožné s těmi, které později „rozeznávaly budovatelský elán“ v osvobozené republice a „rozněcovaly mysl posluchačů pro ideály komunismu“.

Je nesporné, že z minulých let bychom měli připomínat zejména ty skladatele, jejichž díla nepostrádají uměleckou hodnotu, ale kteří navíc vykazali osobní odvalu a sílu charakteru, s nimiž čelili nelehkým výzvám. I pro tyto občanské postoje by měli zůstat příkladem dalším generacím umělců i posluchačů. Ale neškodí si občas připomenout i onu druhou polohu. Princip jednoduchého, úderného rytmu a spojení s banálním, avšak vtíravým textem, donekonečna opakujícím dobově líbivé pojmy, je totiž nadán značnou nadčasovostí.

Martin Tichý

Plzeňská filharmonie a Tomáš Brauner

Plzeňská filharmonie, dříve Plzeňský rozhlasový orchestr, je těleso s pevnou tradicí a renomé. Patří k orchestrům žádaným na jevištích v České republice i v zahraničí. Podniká četná zahraniční turné a vystupuje na prestižních pódii Evropy a USA. Jmenujme haly Gasteig v Mnichově, Liederhalle ve Stuttgartu, Alte Oper ve Frankfurtu, Brucknerhaus v Linci, Stadthalle ve Vídni, Mercedes-Benz Arena v Berlíně, Tonhalle v Curychu nebo Rudolfinum a O2 aréna v Praze. V srpnu 2017 filharmonikové vystoupili v nové budově Elbphilharmonie v Hamburku.

Plzeňská filharmonie je také držitelkou Umělecké ceny města Plzně za rok 2014 a 2015 v kategorii výjimečná kulturní událost roku, konkrétně za koncert k Roku české hudby 2014 v plzeňské katedrále sv. Bartoloměje, při němž uvedla *Rekviem* od Antonína Dvořáka, a za projekt *Umělec a totalita*.

V posledních sezonách s Plzeňskou filharmonií vystoupili mimo jiné Tai Murray, Pascal Rogé, Lilya Zilberstein, Juliane Banse, Sergej Nakarjakov, Anne Queffélec, Jeremy Menuhin či Gautier Capuçon. V současné sezoně se objevují v dramaturgii souboru sólisté jako Michaela Fukačová, Julian Pflugmann, Nikita Borisov-Glebsky nebo Gabriela Demeterová. V minulosti to byli také Ramon Vargas, Montserrat Caballé a také řada vynikajících dirigentů jako sir Charles Mackerras, Václav Talich, Jiří Bělohlávek nebo Libor Pešek.

Orchestr pravidelně natáčí pro Český rozhlas, a pokračuje tak v tradici z let 1946 až 1993 (Plzeňský rozhlasový orchestr). Pro další labely v poslední době natočil operu *Den dobročinnosti* Bohuslava Martinů, která získala několik prestižních ocenění, *Rapsodie* Antonína Dvořáka nebo *Kompletní dílo pro violoncello a orchestr* Bohuslava Martinů (Petr Nouzovský & Tomáš Brauner), které vyšlo u hudebního vydavatelství Dabringhaus und Grimm a získalo ocenění Classic Prague Awards 2017 v kategorii nahrávka roku.

Od roku 2013 je Plzeňská filharmonie pořadatelem festivalu *Smetanovské dny*. Šéfdirigentem orchestru je od roku 2013 Tomáš Brauner, od roku 2014 je hlavním hostujícím dirigentem Ronald Zollman.

Plzeňská filharmonie v roce 2015. Foto Lukáš Potůček

Tomáš Brauner patří k nejvyhledávanějším dirigentům své generace. Od roku 2013 zastává post šéfdirigenta Plzeňské filharmonie, s níž získal v roce 2017 ocenění *Classic Prague Awards 2017* v kategorii nahrávka roku za *Kompletní dílo pro violoncello a orchestr* Bohuslava Martinů, které vyšlo ve vydavatelství Dabringhaus und Grimm. V roce 2017 získal ocenění Umělecká cena města Plzně za mimořádný umělecký počín pro umělce nad 30 let. Jednalo se o nastudování Dvořákova oratoria *Stabat Mater* s Plzeňskou filharmonií a Filharmonickým sborem Brno. Roku 2014 se Brauner stal hlavním hostujícím dirigentem Symfonického orchestru Českého rozhlasu v Praze.

Tomáš Brauner pravidelně spolupracuje s předními symfonickými orchestry a operními domy. Se Symfonickým orchestrem hlavního města Prahy FOK, PKF-Prague Philharmonia, Deutsche Radio Philharmonie, Münchner Symphoniker, Krakovskou filharmonií, National Radio Orchestra Romania, Slovenskou filharmónií, Philharmonie Südwestfalen, Státním orchestrem moskevského rozhlasu, Orchestra of Colours Athens, Janáčkovou filharmonií Ostrava, Pražským komorním orchestrem, Filharmonií Bohuslava Martinů, Moravskou filharmonií Olomouc, Severočeskou filharmonií Teplice, Českým národním symfonickým orchestrem aj.

Uměleckou dráhu operního dirigenta zahájil v roce 2007 v Divadle J. K. Tyla v Plzni, kde premiéroval nebo nastudoval velký počet operních titulů. Jmenujme např. Ponchielliho *La Gioconda*, Mozartova *Dona Giovanniho*, Čajkovského *Pannu orleánskou*, Dvořákova *Jakobína*, Pucciniho *Turandot*, Cileovu *Adrianu Lecouvreur* a další.

V roce 2008 debutoval ve Státní opeře Praha představením Verdiho *Othella*. Následoval Massenetův *Don Quijote*, Rossiniho *Lazebník sevillský*, Pucciniho *Bohéma* a *Tosca*, Verdiho *Nabucco*, Mozartova *Kouzelná flétna*, Bizetova *Car-men* nebo koncertní provedení *Mignon* Ambroise Thomase.

V roce 2010 se T. Brauner stal laureátem Mezinárodní dirigentské soutěže Dimitrise Mitropoulose v Aténách.

V Národním divadle moravskoslezském v Ostravě nastudoval a diriguje Verdiho opery *Nabucco* a *Ernani*, Gounodovu operu *Romeo a Julie*, Donizettiho *Marii Stuartovnu*, Thomasova *Hamleta*, Janáčkovu *Kátu Kabanovou* aj.

V Palacio de Bellas Artes v Mexico City dirigoval operu Leoše Janáčka *Její pastorkyňa*. Z baletních produkcí pak nastudoval Čajkovského *Labutí jezero* (Národní divadlo moravskoslezské) a *Šípkovou Růženku*, ale také *Zvoníka od Matky Boží* Jeana-Michela Jarrého (Divadlo Josefa Kajetána Tyla) nebo *Giselle* A. Ch. Adama (Státní opera Praha).

T. Brauner je zván též významnými mezinárodními festivaly. Na Festival Richarda Strausse v Garmisch Partenkirchenu byl pozván spolu se Symfonickým orchestrem Českého rozhlasu na zahajovací koncert ke 150. narození Richarda Strausse. Provedl zde Straussovu *Alpskou symfonii*. Dále hostoval na festivalech Bad Kissingen, Pražské jaro, MHF Smetanova Litomyšl, MHF Český Krumlov aj.

Tomáš Brauner. Foto Ondřej Melecký

Fakulta designu a umění Ladislava Sutnara

Fakulta designu a umění Ladislava Sutnara („Sutnarka“) je mladá umělecká škola otevřená současným trendům na poli designu a užitého umění. Zakotvení v tradici jí dává návaznost na odkaz významného plzeňského rodáka a mezinárodně uznávaného česko-amerického designéra Ladislava Sutnara.

Unikátně řešená budova školy nabízí snadné mezioborové prostupy a inspirace. Atraktivita studia je dána také nabídkou oborů designu s participací odborníků z technických fakult, zajišťujících návaznost na průmyslovou výrobu a praxi. Dorozumívací prostředky umění a designu jsou obecnější než lidské jazyky. To umožňuje snadno překonávat kulturní a sociální bariéry. Mnoho pedagogů na škole získalo zahraniční zkušenosti, fakulta má mezinárodní uměleckou radu, spolupracuje s řadou českých i zahraničních kulturních a vzdělávacích institucí.

Koncert doplní společná práce učitelů a studentů

V letošním roce si připomínáme sté výročí vzniku republiky. V její historii jsou výročí, která radostně slavíme. Jsou však i ta, za nimiž se raději neohlížíme. O jednom takovém prohlašuje **prof. Jiří Beránek**: *Je zcela určitě dobré připomínat si i neslavná období minulosti. Únor 1948 je dokonalým příkladem toho, jak rychle je možné ztratit čerstvě nabytou svobodu. On sám je pamětníkem sedmdesátých let, kdy byla jeho umělecká tvorba omezena řadou zákazů. Zkušenost je nepřenositelná suchým výčtem faktů, obtížně přenositelná vyprávěním, avšak působivě přenositelná uměleckou metaforou. A metafory dokážou snadno překlenout i distance prostoročasu. Na základě analogie nás vedou k novému poznání. A to je důležité. Neboť v každé době se slaví minulost a zároveň již chystá budoucnost.*

V „manéži Svět“ se v poslední době s pojmem „lidská svoboda“ doslova žongluje nad propastí vazalství. Víme, že toto téma je bohužel znovu hořce aktuální. Pro umělce obzvlášť. Neexistuje větší výzva než před tímto společenským trendem varovat, říká Jiří Beránek o současnosti.

S touto výzvou se pokusí vyrovnat prostřednictvím instalace, do které zahrne díla studentů všech ateliérů školy. Budova a její okolí se promění v nezapomenutelné a mimořádně působivé memento. Hudební produkci doplní světelná instalace **MgA. Jana Morávka** a **MgA. Lukáše Kellnera**.

Galavečer k výročí Západočeské univerzity. Foto FDU

Umělecké metafory mají sílu překlenout i distance prostoročasu. Dokážou pomocí ironizující nadsázky zajistit nadčasové útočiště v bídných dobách. Dokážou zachovat tichou rezistenci v ukřižované budovatelské extázi. Mají čarovnou moc. Promění například Stalinův pomník ve „Frontu na maso“. Promění Gottwaldovo: *Čelem k masám!* na „K masu čelem!“

「 paměť
národa 」

Na Stalina!

Pomozte nám vyprávět
příběh Paměti národa.

Podpořte vznik výstavy
ke 100. výročí republiky.

www.nastalina.cz